

NEV'ÂYÎ'NİN SEDD-İ İSKENDERÎ ADLI ESERİNDE TABİAT TASVİRLERİ

Hatice TÖREN*

Tasvir, "... Evsâf ve sıfâtını zikr ü ta'dâd etme, tarîf"¹ şeklinde Kâmûs-ı Türkî'de karşılanan Arapça bir kelime olup "tef'îl" vezninde, "bır nesneye sûret vermek, sûretli kılmak ve bir şeyin sûretini resm ve nakş eylemek"² anlamlarına gelmektedir.

Tâhirü'l-Mevlevî, "tavsîf yâhûd tasvîr" maddesinde önce Muallim Nâci'nın tanımını³ "tavsîfin değil, ta'rîfin ta'rîfi olur" diyerek tenkit eder, sonra 'tavsîf veya tasvîr: "bir şeyin sade olduğu gibi değil, biraz da şârce görüldüğü ve duyulduğu gibi anlatılmasıdır" diyenlerin ta'rîfi daha doğru olsa gerektir. Çünkü his ve hayal karışmadan yapılan tasvîrler âdetâ fennî bir rapor olabilir"⁴ der.

Varlık ve kavramları tarif, tasvir, tavsif yoluyla ifade etme, nesnelere karşılamaları bakımından birbirine yakın söyleyişlerdir. Ancak her birinin nesnelere karşılama yönü bir diğerinden farklıdır. Ta'rîf, İrfan, "bilme, anlama", "tasvîr", suret "resim, şekil", "tavsîf" ise vasl "vasıf, sıfat, nitelik" kelime köklerinden gelmektedir. Dolayısıyla ta'rîf "bildirmek, anlatmak", tavsîf "vasıflandırmak, niteliklerini söylemek", tasvîr "resmini yapmak, şekillendirmek" anlamlarına gelmektedir. Bu üç kavramın kesiştikleri, birbirinin içine girdikleri noktalar vardır. Tarif, nesnelere özellikleri, biçimleri de verilerek yapılır. Tarif, nesnelere hiç bir özelliği atlanmaksızın, bilhassa diğerlerinden ayrılan bütün yönlerinin eksiksiz ve ilave yapılmadan belirtilerek anlatılmasıdır. İnsan bu şekilde ifade edilen varlık veya kavramı tanımış olur, onu yalnızca zihninde canlandırabilir. Tarif insanın iç dünyasına hitap etmez. Bu ifadesiyle tarif, pozitif bilimlerde açıklayıcı bir anlatım şeklidir. Mesela "Servî nedir?" sorusuna cevap olarak karşımıza şu tarif çıkar "Cupressus (Servîler): Daima yeşil ağaç veya ağaççıklardır. Sürgünler dort köşeli

* Dr. İ U Edebiyat Fakültesi

1 Ş Sâmi. *Kâmûs-ı Türkî*, Dersaadet 1317, s. 151

2 *Kâmûs Tercümesi*, İstanbul 1305, c. II, s. 811

3 "Bir şeyi göz önüne getirerek tecessüm ettirecek sûrette o şeyin hâline munâsîp bir takım tabîrât ile tarîf etmektir" Muallim Nâci, *İstîlah-ı Edebiyye*, s. 202

4 Tâhirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lugatı*, İstanbul 1973, s. 149

yahut da yuvarlakça, ender olarak da yassıdır Sürgünlere karşılıklı, dört sıra halinde dizilmiş olan pul yapraklarının stoma çizgi ve lekeleri yoktur, fakat sırt taraflarında yağ bezeleri vardır. Primer yapraklar iğne yaprak halindedir"⁵. Halbuki kültür tarihimizde de ayrı bir yer tutan servi, divan edebiyatında adından en çok söz edilen bir ağaç olarak sevgilinin boyuna; rüzgarda salınışı ile sevgilinin yürüyüşüne... benzetilir ve insanda bu çağrışımları uyandıracak şekilde tasvir edilir. Konuşma dilinde ise tarif kelimesi dar anlamda kullanılır. "Bir yer veya bir kimsenin tarifi" şeklindeki kullanılışlar tarif edilen yerin çevresindeki başka yerlere göre konumunun, tarif edilen kimsenin ise dış görünüşünün belirtilmesi demektir. Yine tasvir ile tavsif iç içe iki anlatım şeklidir. Tasviri anlatımın sembol, imaj ve çağrışımlara dayanmayan, en yalın ifadesi tavsif yoluyla, yani nesnelere sıfatları ile karşılamak suretiyledir.

Tasvir, insanoğlunun ilk çağlardan beri kullanageldiği bir anlatım şeklidir. Nesne ve kavramları sıfatlarını belirterek, benzerleri ile karşılaştırarak anlatmak, bu suretle onları zihinde canlandırmak, şekillendirmek mümkündür. Tasvir yapan kimse hem kendi gözlem kabiliyetini ve hayal gücünü ortaya koyar, hem de okuyucunun muhayyilesini harekete geçirir. Tasvir bu yönüyle güzel sanatların resim, plastik sanatlar gibi görüntüye dayalı dallarında da müracaat edilen temel metotlarından biridir. Edebi eserlerde tasvir, yalnız okuyucunun hadiseyi veya nesneyi tahayyül edebilmesi için yapılmaz. Aynı zamanda anlatımı tesirli kılmak, okuyucuda bir duygu zemini oluşturmak, anlatılan konular arasında bir geçiş imkanı vermek üzere de kullanılır.

İnsanoğlu tabiatı yaşayan bir varlık olarak, şüphesiz ki yakın çevresi ve çevresindeki tabiat olaylarıyla ilgilenmiş, çoğu zaman da bunların etkisinde kalmıştır. Türk edebiyatında eski devrelerden beri çeşitli tabiat ve mekan tasvirleri görülür.

Türk edebiyatının yazılı ilk örnekleri Orhun Abideleri'dir. Bilge Kağan ile kardeşi Kül Tigin'in Türk milleti ve Türk beylerine hitap ettikleri bu abidelerde tasviri anlatım yoktur ve olmaması da çok tabiidir. Hitabet üslubu tesirini, seslenişler ve doğrudan doğruya hükmü taşıyan kısa cümlelerle, dikkati sürekli uyanık tutmak suretiyle güçlü bir şekilde hissettirir. Bu sebeple tasvir hitabet türünde kullanılan bir anlatım şekli değildir.

M. 7-10. asırlara ait Uygurca dini metinlerde özellikle cennet ve cehennem tasvirleri gayet zengin ve okuyucu üzerinde tesir uyandıracak tarzdadır. Dini metinlerin gayesi dini tanıtmak, yaymak ve sosyal hayata bir düzen vermektir. İnsan davranışları iyi ve kötü olarak tasnif edilir. İyi davranışlara mükafat olarak cennet, kötü davranışlara ceza olarak cehennem gösterilir. İşte bu sebeple dini metinlerde sıklıkla cennet ve cehennem tasvirleri yer alır:

⁵ Kayacık, Hayrettin, *Orman ve Park Ağaçlarının Özel Sistematiği*, İstanbul 1965, s 305-306

Maytrısimit, Burkancı Uygur edebiyatı nesirleri arasında Maitreya Burkan'ın menkıbevi hayatını anlatan bir eserdir. Maytrısimit'te cennet; dört taraftan kokular yayılan, kuş ve kuzgunların iştimize doyumlayan sevimli seslerin iştirildiği bir yerdir. Bu tasvir oldukça renkli bir şekilde devam eder: "dağ tepesinde marakata ve ratna renkli mücevherler döşemiş, koymuş gibi ıslak çayırılar vardır. Çeşitli mavi, sarı, kırmızı, beyaz, menekşe rengi, -koyu kırmızırenkte, alacalı, sudaki; karadaki çiçekler yarılıp dökülür. Türlü türlü, salkım salkım olan ile candana tamâlapattra, karavîra, krbir ve öteki cevherli ağaçlar..."⁶. Cennet tasviri, dünyada değerli varlıklar ve bunların sıfatları ile ifade edilerek insanda özenme ve huzur hissi uyandırılmıştır.

Maytrısimit'te XX-XXV. bölümlerde yer alan cehennem tasviri okuyucuda korku uyandıracak şekildedir: "... Kara dağ (gibi) iri vücutlu filler her taraftan gelip yıllar ve aylarca üzüm suyu çıkararak mengenedeki üzüm gibi ezerler, sıkırlar. Bu acıdan ölüp yeniden dirilirler. Sonra demir kısıkaçlar ile, değirmenler ile susam, şeker kamışı gibi sıkırlar, sararlar. Ve yine insanlar âleminde iken insanları döven, hırpalayanlar ve yalancı, dolancı idi iseler; bu yaratıklara, Sanghâta adlı cehennemde alevli, demirden çomaklar ile, kamçılar ile vururlar, çarpırlar..."⁷.

Eski Türk Şiiri'nde yer alan cehennem tasviri Maytrısimit'ten farklı bir kelime kadrosuyla ifade edilmektedir. Maytrısimit'te fiziki azap verici aletler (mengene, demir kısıkaç, çomak, kamçı...) ve bunlarla ilgili fiiller (ezmek, sıkırmak, vurmak, çarpmak...) kullanıldığı halde, Eski Türk Şiirinde manevi bir korku atmosferi ortaya konulmuştur. Bu şiirde korku duygusunu tabiat dengesinin bozulması ve adil buyruk, şeytan, karanlık cehennem... gibi soyut kavramlar verir:

"... yer ve su saâdeti bozulur derler,
ateş ve su saâdeti ağlar derler,
ot ve ağaç saâdeti inler derler
âdil buyruk, aynadaki akis gibi, ortaya çıkıp,
terazi içine oturtur derler;
terazi yükselirse yaptığı işlerden sorguya çekilir,
yapmış olduğu kötülükleri denlenir.
ters, kıllı, ihtiyar şeytan gelip,
inkarcı ruhları yakalayıp
karanlık cehenneme doğru götürür derler,
onları baş aşığı oraya atar derler
cehennemdeki şeytanlar onları yakalar derler
muntrumuntuz şeytanlar gelir derler
..... kamçı ile vurup, kamçılmak ister derler

⁶ Tekin, Şinasi, *Uygurca Metinler II, Maytrısimitr*, Ankara 1976, s. 231

⁷ Tekin, Şinasi, *a.e.*, s. 254.

çok . .
 ruh orada gorur derler,
 ölümü niyaz eder, fakat bulamaz derler."⁸

Uygurca bu metinlerde cennet, cehennem tasvirleri dışında da tabiat tasvirleri karşımıza çıkar. Altun Yaruk'ta yer alan Şehzade ile Pars Hirayesi'nde Şehzadenin kendisini feda etmesinden sonra tabiat, fevkalade bir hal alır. Vak'anın tesirini arttırmak üzere yapılan tabiat tasviri şöyledir: "O zaman bu ağır ve kara yer altı türlü deprendi ve sarsıldı. Ulu bir yel gelip göl suyunu çarparak onu aşağı yukarı dalgalandırdı ve çalkaladı. Gök yüzündeki güneş tanrı, karanlıklar perisi tarafından yutulmuş gibi ışısız, parıltısız ve renksiz kaldı. Her taraf baştan başa karardı, kara dumanla örtüldü. Semadan ilahi mis kokuları ve çiçekler düşüp yağdı. Ormanın içi çiçeklerle dolup taşıtı"⁹.

Eski Türk Şiirinde yer alan "Anı teg orunlarta" (Öyle Yerlerde) adlı şiirde zengin bir tabiat tasviri göze çarpar. Bu şiirde tabiat sakin ve huzur içindedir. Rahiplerin ulaşmak istedikleri saadet ve huzur tabiata aksetmiştir:

"Zincirleme bağlı duran kat kat dağlarda, sakın ve ıssız Manastır
 (Aranyadana)'da

Ardıç ağaçları altında, akar sular boyunda,
 Sevimli kuşukların uçtuıkları ve derlenip toparlandıkları yerlerde,
 Oyle yerlerde, hiç bir şeye bağlanmaksızın saadete erişilenebilir.
 Ormanlı dağların çok içlerinde, eski, kadim Manastır (Aranyadana)'da
 Yüksek, dık kayalıkların ve dağ sılsilelerinin tam sessizliğinde,
 Karanlık ve golge veren ağaçların arasında, berrak su kıyısında,
 Öyle yerlerde, (maddi şeylere) bağlanmaksızın ıstığrak (dhyana)'a oturuluna-
 nabilir.

Dağların eteklerinde, kıvrımlarında (veya) derinliklerinde, sevimli Manastır
 (Aranyadana)'da

Suzülerek akan suların ıp-ıssız yalnızlığında
 Sekiz turlu yel ile hareket ettirilmeksizin, orada
 Oyle yerlerde, butunuyle yalnız olarak tore (dharma) saadetine erişilenebilir
 Göğeriıp duran güzel dağlarda, gönulun hoşlandığı ıssız yerlerde,
 Yoğun, sık ağaçlıklarda, kabarıp kopuren derele ve sularda,
 Gozden başlayarak, duyguları toplayabilir, görunebilir ve ıdrak edilebilir
 mekanlarda

Oyle yerlerde, (daha) başka arzular olmadan saadete erişilenebilir"¹⁰.

⁸ Arat, R Rahmeti, *Eski Türk Şiiri*, Ankara 1986, s 29

⁹ Ercilasun, A Bıcan. "Başlangıcından XII yy 'a Kadar Türk Nazım ve Nesri", *Buyuk Türk Klasikleri*, İstanbul 1985, c 1. s 108

¹⁰ Sertkaya, Osman Fıkrı, "Eski Türk Şiirinin Kaynaklarına Toplu Bir Bakış", *Türk Dili*, c LI, Ankara 1986, s 47

Divanu Lügati't-Türk'te mevsim, doğa tasvirleri ile ilgili pek çok dortlük vardır. Pastoral şiir mahiyetinde bu şiirler bahar tasviri, yaz ile kış tartışması, bir yaz ve doğa tasviri halinde üç ayrı manzume şeklinde bir araya getirilebilir. Bu manzumeler de rüzgarın esişi, gök gürlemesi, şimşek çakması, yağmur yağması, sellerin akması... gibi tabiat olayları sade bir şekilde tasvir edilir¹¹.

Divanu Lügati't-Türk'te yer alan bahar tasvirlerinin bir bölümü şöyledir:

"Bahar rüzgarı eserek geldi
 (Ama bu bahar rüzgarı) kar tipisine benziyordu.
 Halk soğuktan titreşerek (evlere) girdi.
 (Gökyüzünde) kara bulutlar görölüyor.
 Bulutlar gurleyerek yükseldi
 ve seller şarıldayarak aktı
 Halk (bu anı sağnak karşısında) hayret içinde kaldı;
 bulutlar gürüyor (ve insanlar) bağrışıyorlardı.

...

(Baharın gelişi ile birlikte) kuru göl yatakları (da) doldu,
 Dağ başları hayal meyal belirmeğe başladı.
 Dünyanın nefesi ısındı;
 Rengarenk çiçekler (bir biri ardı sıra) dizıldiler.
 Yağmur yağdı ve (sular her tarafa) saçıldı;
 Türü türü çiçekler açtı
 (Sanki) bir inci mahfazası açıldı;
 sandal ve misk (kokuları) birbirine karıştı.
 On binlerce çiçek sıra sıra dizildi
 (ve düğüm halindeki) tomurcuklarından çözüldü.
 (Belki de yer altında) uzun süre yatmaktan sıkılmışlardı.
 (Şimdi, hepsi de) yerden biterek birbirlerinden ayrılıyorlardı

..

Kızıl ve sarı (renkli çiçekler) ardı ardına yerden bitiyor;
 Mor ile yeşil yuz yüze geliyor
 ve birbirine sarılıyorlar.
 İnsan (bu renk cümbüşünü görünce) hayretler içinde kalıyor.

...

Soğuklar gelip bastırdı (ve her yeri) kapladı.
 Kış mubarek yaz (mevsimine) haset etti (ve onu kıskandı).
 Kar yağdırdı ve (bütün dünyayı) karla örtmek istedi.
 (İnsanların) vücutları uşüyor ve (soğuktan) titreşiyor¹².

¹¹ Tekin, Talat, "Karahanlı Donemü Türk Şiiri", *Türk Dili*, c LI, Ankara, 1986, s. 87, XI yuzyl *Türk Şiiri*, Ankara 1989, s. 96-119

¹² Tekin, Talat, XI yuzyl *Türk Şiiri*, Ankara 1989, s 99-101

Türk edebiyatında mesnevi tarzında ilk eser olan Kutadgu Bilig'te de uzun bir bahar tasviri ile gece ve gündüz tasvirleri yer alır. Eserde yaz mevsimi şöyle anlatılır. Bahar rüzgarlarıyla karlar erimeye başlamıştır. Kurumuş ağaçlar yemyeşil yapraklar ve rengarenk çiçeklerle bezenmiş; ovalar, kırlar, vadiler, dağlar, yamaçlar al yeşil elbiselerini giymişler. Bin bür türlü çiçek, gülüyor gibi açmış ve bahar rüzgarı çiçeklerin kokusunu dünyanın her tarafına yaymıştır:

Şarktan bahar rüzgarı eserek geldi; dünyayı süslemek için, cennet yolunu açtı.

Kafur gitti, kara toprak misk ile doldu; dünya kendisini süsleyerek, bezenmek istiyor.

Bahar rüzgarı eziyetli kışı sürüp götürdü; parlak yaz tekrar saadet yayını kurdu.

Güneş balık-kuyruğundan (hut), kuzu-burnuna (hamel) kadar olan yerine tekrar döndü.

Kurumuş ağaçlar yeşiller giyindi; tabiat mor, al, yeşil ve kızıl renkler ile süslendi.

Kara yer yüzüne yeşil ipek bağladı; hitay kervanı da bunun üstüne çin kumaşı yaydı.

Düzlükler, dağlar, sahralar ve ovalar bunu yayıp, döşendiler, vadiler ve yamaçlar al ve yeşil giyerek, suslendiler.

Binlerce çiçekler gülerek açıldılar; dünya misk ve kafur kokusu ile doldu.

Karanfil kokulu bahar ruzgarı esti; dünyanın her tarafı misk ve anber kokusu ile doldu. (63-71)¹³.

Bahar tasviri bu çerçeve içerisinde tabiata canlılık kazandıran, ötüşen bir konup, bir kalkan kuşlar; karıncalar ve geyiklerin anlatılmasıyla devam eder:

Kaz, ördek, kuğu ve kıl-kuyruk fezayı doldurdu; bağırışarak, bir yukarı bir aşağı kaynaşıyorlar.

Bak, birri kalkıyor, biri konuyor; biri yüzüyor, biri su içiyor.

Köküş ve turnalar gökte yüksek sesle bağırışıyor; dizilmiş deve katarı gibi, uçup, kanat çalışıyorlar.

Keklik, sesine bir ahenk vererek, eşine sesleniyor; sanki güzel bir kız gönül verdiğini çağırıyor.

Keklik yüksek sesle ottü, sanki gülmekten katılıyor; ağzı kan gibi kızıl, kaşı simsiyah.

Kara çumguk mızrak gibi gagasıyla ötüyor; sesi, nazlı bir kızın sesi gibi, cana yakındır.

Çiçek bahçesinde bulbul binlerce sesle ötüyor; sanki gece gündüz Mezamir okuyor.

Karıncalar, dışı-erkek, çiçekler üzerinde oynuyor; geyikler, dışı-erkek, sıçrayıp oynayarak kuşuyorlar (72-79)¹⁴.

¹³ Arat, R. Rahmeti. *Kutadgu Bilig, Tercume*, Ankara 1959, s. 16-17.

¹⁴ a e , s 17

Daha sonraki beyitlerde tabiat müşâhhaslaştırılarak anlatılır. Gök kaşını çatıp, gözünden yaş döker; çiçek yüzünü açıp gülmekten katılır. Dünya kendi kendine bakar; sevinerek övünür, hazinesini gözden geçirir... Bu bahar tasviri Türk pastoral şiirinin en güzel örneklerinden biridir.

Kutadgu Bilig'teki tasvirlerde yer yer İran tesiri görülür: "... güneşin batıp yeryüzünün karardığı gece tasvirlerinde güneşin "Rûmî kızı"na, gece karanlığının "Habeş ve zenci yüzü"ne veya gün aydınlığının "kafur serpilmiş"e benzetilmesi vb. bu tesirin alametlerindendir"¹⁵.

Yüzünü gızledi Rûmî kızı,
Zenci yüzüne döndü dünyanın yuzu (6215)
Dünya melek yüzü gibi parladı,
Gokyuzu yuzün gibi kâfûr saçıcı oldu (5451)

Dede Korkut Hikayelerinde tasvir anlatımının zengin bir malzemesi durumundadır. Salur Kazan evinin, yurdunun yağmalandığını görünce yurduna, suya; kurda, çoban köpeğine ve nihayetinde ise çobana hitap ederek ne olduğunu sorar. Kazan'ın suya hitabı şöyledir:

"Çağlı çağıl kayalardan çıkan su
Ağaç gemileri oynatan su
Hasan ile Hüseyin'in hasretı su
Ayışe ile Fatıma'nın bakışı su
Koç atların gelip içtiği su
Kızıl develerin gelip geçtiği su
Ak koyunların gelip çevresinde yattığı su"¹⁶

Destanda nesnelere ve hayvanları daha ziyade hareketlerine göre nitelendiren bu seslenişler, Türk milletinin durgunluktan çok, aksiyona yönelik tarihi karakterinin ifadesini de göstermektedir.

Divan edebiyatında tabiat tasvirleri yaygın olarak kaside ve mesnevilerde görülür. Kasidenin bölümlerinden biri nesib (veya teşbib)'dir. Nesib, "bir mevsim, bir olay, bir manzara, bir çiçek ve başka akla gelecek herhangi bir şeyin tasviri olabilirdi. Şair tasvir ettiği şeyle ilgili somut görüntü ve belirtileri bilgisinin ve kültürünün elverdiği ölçüler içinde yorumlar, kendi düşünce ve duygu âlemine göre anlamlandırır. Nesib bölümü şairin genel kültürünü sergilemesine en uygun ve kaside de oldukça uzun bir bölüm idi"¹⁷.

Mesnevilerde genellikle konu ne olursa olsun, çeşitli tabiat tasvirleri yapılır. Bazen bu tasvirler (yaz, kış ... tasviri gibi) müstakil bölümler halindedir ve geniş

¹⁵ Şentürk, A. Atilla, *XVI asra kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebi Tasvirler*, Doktora tezi, İstanbul 1987, s. 40

¹⁶ Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul 1969, s. 36

¹⁷ Çavuşoğlu, Mehmed, "Kaside", *Türk Dili*, c. LII, Ankara 1986, s. 21

yer tutarlar. Şair tabiat tasvirleri ile konunun işlenmesine yardımcı olur, değişen zaman akışını hissettirir, konunun geçtiği mekan hakkında bilgi verir, tabiata yüklediği hüznün ve neşe unsurları ile okuyucunun ruh halini etkiler, çeşitli konulardaki bilgisini (astronomi, efsane, dini bilgi ...) gösterir. Mesnevilerde tabiat tasvirlerinin uzun bölümler halinde kullanılmasında, beyit sayısını artırma gayesinin de etken olduğu düşünülebilir.

Sedd-i İskenderî, Nevâyî'nin hamsesinde yer alan mesnevilerden biridir. Bu mesnevi Büyük İskender'in hayatını, fetihlerini, kahramanlıklarını, devlet adamı olarak vasıflarını, adaletini anlatır. Nevâyî'nin esas gayesi İskender tarihini vermekten çok, İskender'in şahsında topladığı vasıflarla, bir hükümdarın taşıması gereken özellikleri ortaya koymak ve bu vasıfların bilhassa Hüseyin Baykara ile oğlu Bediüzzaman'da olmasını dileyerek onlara öğütlerde bulunmak, ders vermektir. Eserin kompozisyonu şöyledir: Hikaye bölümlere ayrılmış ve her bölümün sonuna konu ile ilgili düşünce, konuya ilgili bir hikaye, İskender'in Aristo'ya sorusu, Aristo'nun İskender'e cevabı olarak dörder parça eklenmiştir. Hikmet, adalet, düşmanlık, arkadaşlık, doğruluk, Tanrı'nın büyüklüğü, gençlik, yaşlılık... gibi konuların işlendiği bu bölümlerde Nevâyî anlattığı olaylardan ziyade, bunlardan çıkarılacak dersler üzerinde düşünün. Bunlardan sonuç çıkarmaya çalışan bir kimse durumundadır. Eserin bu örgüsü ve yazılış gayesi doğrultusunda, Sedd-i İskenderî'de konu çok geniş bir coğrafyayı içine alan mekanda geçmesine rağmen, tabiat tasvirleri azdır. Mesela İskender'in fethettiği ülkeler hemen hiç tasvir edilmemiş, adları zikredilmekle yetinilmiştir. Sedd-i İskenderî'de yer alan tabiat tasvirlerinde temel amaç, olayların akışı içerisinde değişen zaman fikrini okuyucuya verecek dekorları oluşturmaktır. Tabii Nevâyî bu tasvirlerde aynı zamanda âlimliğini, sanatkârlığını ve çevresine gösterdiği dikkati de ortaya koymuştur.

Mesnevide zamanın gece veya akşam olması güneşin batışı, gökyüzünün kararması tasvir edilerek ifade edilir:

kuyaş çünkı magrıbde boldı nihân
kalın mûr dık türe boldı cihân (5338)

"Güneş batıda kaybolunca (batınca), cihan karınca yığını gibi kara oldu (Güneş battı ve akşam oldu)".

çu kıldı kuyaş közgusu yuz nihân
yana zeng-ı zulmetka kaldı cihân (4731)

"Güneş aynası yüzünü gizleyince, yine cihan karanlık içinde kaldı".

felek meş'alı kökdın olgaç nıgûn
zamâne bolup dūdıdın kîr-gûn (2017)

"Feleğin meşalesi (güneş) gökyüzünde tersine çevrilince, zamane onun dumanından katran rengine döndü

kuşay çun batıp kokke sâye çıkıp
hem ol ikki yandın tîlâye çıkıp (1978)

"Güneş batıp gökyüzüne gölge yükselince (gece olunca), iki taraftan da keşif kolu (yola) çıktı".

Akşam ile ilgili mesnevîde yer alan şu tarif de dikkat çekicidir:

karartıp tutun çarh cevhn tamâm "Duman gokyuzunu tamamen karartınca
zamâne koyup anîñ atını şâm (129) zamane onun adını akşam koymuş".

dımeş şâm mihnet pâlâsı diyin "Akşam demeyin, matem elbisesi diyin,
cîhân kıydı mâtem libâsı diyin (131) cihan matem elbisesi giydi diyin".

Yeni bir günün başlaması güneşin doğuşu ile, yine mevsimlerin değişmesi güneşin ilgili burçlara girmesi ile tasvir edilir. Bu tasvirler sayesinde mesnevîde olaylar hıkaye edilirken, okuyucuya zamanın akışı dolaylı olarak verilmiş olur:

şeref burcını yarutup şem'-ı mîhr
hem ol şem'dın rûşen boldı sıpıhr (4016)

"Güneş ışığı şeref burcunu parlattığı (aydınlattığı) zaman, onun aydınlığından gökyüzü parladı. (Yaz gelince, güneş gökyüzünü aydınlattı.)"

çu hûrşîd korguzdi envârını
Sikender kıbı açtı ruhsârını (3049)

"Güneş ışıklarını gösterince (yayınca), İskender gibi yanağını göstermiş oldu".

şeref burcı tapkaç kuyaş kozgusu
ki kıldı zamân ref' kış kaygusu (4895)

"Güneş şeref burcuna girince, zaman kış kaygısını ortadan kaldırdı. (Yaz gelince, insanlar kış endişesi bıraktılar."

kuyaş ceşd burcıga kim yıtıp
revân hût burcıda tahvîl itip
felek yıtkurup beyle yamgur, çağın
tokup il kozı bî-nihâyet yağın (5985, 5986)

"Güneş ceşd burcuna girdi, sonra balık burcuna geçti (Kış geldi). Felek bu şekilde yağmur ve şimşek ulaştırınca, halkın gözü sonsuz yağmur (gibi gözyaşı) döktü (Kış gelince insanlar çok uzüldü.)"

Bahar mevsiminde sefere çıkılacağı da yine güneşin hamel burcuna girmesi ile tasvir olunur:

hamelga kuyaş çunkı birgeş şeref
yoriş 'azmı ger bar ise her taraf
sipeh tartmak vakti hem ol durur
kışı her iş eyley dise yol durur (3787, 3788)

"Güneş hamel burcuna şeref verince, her nereye sefer kılmak gerekse asker sevketmek için zamandır. Kişi (bu zamanda) her ne yapayım dese uygundur".

kuyaş husrevi çünkü taptı şeref
sipeh tarttı sebzedin her taraf
urup şâh hûrşîd-veş bâr-gâh
çikip deşt üze sebze yañlıg sipâh
tapıp sa'd - sa'ât kühen-tâkdın
sa'âdet bile çıkdı kışlakdın (2855-2857)

"Göklerin hükümdarı olan güneş, şeref burcuna girince yeşillik üzere asker sevketti (Bahar gelince, yeşillik her tarafı kapladı.). Şah güneş (güneşin şeref burcuna girmesi) gibi otağa girdi ve askerini, yeşilliğin her yeri kaplaması gibi çöle doğru gönderdi. Bu uğurlu saatte, mutlulukla kışladan ayrıldı."

Sedd-i İskenderî'de 57. bölüm (4960-5009) bahar tasviridir. Şair baharın neşe ve eğlence mevsimi olduğunu söyledikten sonra, bahar rüzgarlarının ve bahar yağmurlarının tabiata can verdiğini belirterek çiçekleri tasvir eder. Lâle tasviri:

açıp yir regin sebzeniñ neşteri
çıkıp kan kibi lâle-i ahmerî

bolup gûyî ol kanga meyl-i fesâd
nidin kim bolup zâhir andın sevâd (4972-4973)

"Yeşilliğin neşteri, yerin (toprağın) damarını açınca kan gibi, kırmızı renkli lale çıktı. (Neşterin damarı kesmesiyle kanın fışkırması gibi, lale de toprağı yarıp belirdi.). O kana (kan gibi laleye) fesat meyletmiş olmalı ki, onda (lalenin ortasında) karalık görüldü".

Sünbül tasviri:

bolup sünbül-i terga serv üzere pîç
kad u zülfdin bolmayın farkı hiç

gül etrâfıdın şâh-ı sünbül çıkıp
yüz allıdın andak ki kâkül çıkıp (4976-4977)

"Servi üzerinde kıvrım, taze sünbül olmuş. (Servinin) boy ve (sünbülün) zülüften hiç farkı kalmamış. Gülün etrafından sünbül dalı çıkmış. Sanki yüze kakül inmiş".

Menekşe tasviri:

benefşe başın andın eylep koyı
ki astıga anıñ kirip bil suyı

eger tapmasa ol su birle gezend
nige raht yirdin köterdi bülend (4978-4979)

"Menekşe bel suyu (hayat suyu) aşağıya aktığı için başını aşağı eğmiş. O su ile zarar görmeseydi, neden sermayesi olan (çiçeğini) yerden yukarı kaldırmak (istesin)."

Nergis tasviri:

özin tıfl-ı nergîs kadeh-hôr kılıp
ki lîmû tirisini sâgar kılıp
veya lîmûyî borkı taptı şikest
kı devrın biyik kıldı, evcını pest (4980-4981)

"Nergis fidesi kendisini, limon kabuğunu kadeh yapıp, (bu kadehten) içki içen (birisi) haline getirmiş. Veya limon renkli (sarı) borkünü kırılmış olarak bulup (onun) çevresini geniş, yüksekliğini dar yaptı."

Susam tasviri:

çıkıp sūsen-ı âşüfte mecnûn kıbı
sabâ kâcidin rengi gerdûn kıbı
yüzinde 'ıyân fârıgı'l-bâllık
tapıp zevk tavrıda bî-hâllık

"Darmadağınık susam, aşık gibi göründü. Saba rüzgarının yan bakışından (susamın rengi), felek rengine döndü. Her şeyden vaz geçmiş olma hali apaçık belli. Zevkin tavrında halsizlik bulmuş."

Gül tasviri:

kılıp şu 'le zâhir gul-i âteşîn
semender kıbı bulbul ahker-nişîn
ni gül kim tuşup âşiyânıga ot
kayu âşiyân belki cânıga ot

"Işık, ateş renkli gülü belirgin kılmış ve bülbül, (ateşte yürüyen) semender gibi ateşe (gülün üzerine) oturmuş. Ne gül kı aşiyânına ateş düşmüş. Hangi aşiyân belki canına ateş düşmüş".

Nesteren (yaban gülü) tasviri:

kılıp şâhını nesteren sîm-gûn
kim ol sîm etrafın eylep nıgûn
basıp sîm bolgaç girân-bâr anı
hem ol şâh dik kim basar kar anı (4989-4990)

"Nesteren, dalını gümüş renkli yapmış (Beyaz güller açmış.), ki o gümüş (renkli çiçekler), (dalların) etrafını büsbütün kaplamış. Kar nasıl ki bir dalı kaplarsa, onu (nestereni) de gümüş renkli çiçekler taşıyamayacağı kadar fazla kaplamış".

Erguvan tasviri:

bolup cilve kılğan zamân erguvân
 tonı erguvân renglig nevcıvân
 nesîm anı her yan mâyl kılıp
 kızıl ton bile ilge kâtil kılıp (4991-4992)

"Erguvan görüldüğü zaman, kırmızı renkli elbise giymiş bir nevcivan gibiydi. Rüzgar onu her yana savırmuş. Kızıl elbise ile onu halka, katil yapmış".

Çimenlik, bahçe ve bahar tasviri:

körünür çemen huld-ı rıdvân kibi
 gül ü serv aña hûr u gılmân kibi
 çü gül-zâr üze ebr-i nisân yağıp
 dime katre kim dürr-i galtân yağıp
 ötüp bir birindın çü bârende ebr
 kılıp na're andak kı garrân hizebr
 girıvdin tüşüp bâğ ara zelzele
 çakın şeklidin boynıda sılsile
 yağın katresin âb-ı hayvân dıgil
 anıñ târını rişte-i cân dıgil
 nezâhetde gülşen niçük kim behişt
 yili barça enfâs-ı 'İsî-sırışt
 bu fasl içre kim tañ yili cân birip
 bulut katresi âb-ı hayvân birür
 (4996-5002)

"Çimen, cennet bahçesi gibi görünür. Orada gül, huri; servi gılman gibidir. Gül bahçesine nisan yağmuru yağmış. Buna nisan yağmuru deme, inci tanesi de. Yağmur yüklü bulutlar birbirine çarpınca, kükremiş arslan gibi ses çıkar. Bu ses-ten (gökgürültüsünden) bağda zelzele olur. Boynunda şimşek gibi bir tasma asılıdır. Yağmur damlasına hayat veren su de, onun ipini (ip gibi yağışını) can ipliği de. Güzellikte, gül bahçesi nasıl cennet gibiyse, yeli de tam olarak İsa'nın hayat veren nefesidir. Bu mevsimde tan yeli can verir, bulut katresi (yağmur) hayat verir".

Nevâyî, bahar ve çiçeklerle ilgili tasvirlerde, görüldüğü gibi divan edebiyatının klasik söyleyiş tarzına, mazmunlarına bağlı kalmıştır. 32. bölümde (2719-2790) yer alan kış tasvirinde ise daha serbest bir tasvir söz konusudur. Nevâyî bu bölümde kışın tabiat üzerindeki etkisini, meyhaneyi ve bu mevsimde yahılan içki âlemlerini tasvir eder:

Meyhanedeki sarhoş tasviri:

kozi 'ayn-ı mahmûrluğ içre mest
mey-ı lâ'lidın mestler mey-perest
kara borkın ıgrı koyup başıga
yıtıp bır kırığı kara kaşıga (2743-2744)

"Gözü mahmurluk içinde ve sarhoştur. Sarhoşlar onun la'l (kırmızı) renkli içkiden meypereset (ıçki müptelası) olmuşlardır. (Sarhoş) kara borkünü başına eğri (bir şekilde) koymuş, bir kenarı kara kaşına değmiş".

iki cur'adın eyle mestân bolup
ki bezm ehliga harfi destân bolup
dime mest mecnûn-ı bî-hâl dı
cunûn içre âşufte-ahvâl di
harâret çu gâlib bolup bâdedin
cunûn artıban ol perî-zâdedin (2751-2753)

"İki yudumdan öyle sarhoş olmuş ki, onun bir sözü içki meclisinde bulunanlara destan olmuş. Sarhoş deme, halsiz düşmüş Mecnun de, delilik içinde aşufte halli de. İçkiden dolayı hararet artmış, o periden (periden doğmuş güzelden) dolayı da delilik artmış".

Aşağı sarhoş eden güzelin yaptığı hareketlerin tasviri:

bu hey'et bile 'âşıkı başıga
kılıp nâz ile oturup kaşıga
kulagın tutup tartıp uygatkalı
koz açkan tümen nâz okın atkalı
mesîhâ-veş el-kıssa yuz dem tuzup
kıçe andak öltürgenin tırguzup (2746-2748)

Bu şekilde aşığın başına gelip, naz ile karşıma oturmuş. Kulağını tutup, göz açınca (uyanınca) bin naz okunu atmak üzere uyandırmak için çekmiş. Hasılı Me-siha gibi yüz nefes verip öylelikle, gece öldürdüğünü diriltirmiş".

Kışın her yerin karlarla kaplanmasının tasviri:

kopup dağı oydin çıkıp taşkarı
urup tilbeler dık kadem her sarı
cîhânı korup kar içinde nihân
korunup kôzige yana bır cîhân (2755-2756)

"Kalkıp da evden dışarı çıkmış ve her tarafa deliler gibi ayak basmış (her tarafa koşuşmuş.). Cihanı kar içinde gizli görmüş, yine gozüne bir dünya görünmüş."

Soğuk tasviri:

meger tîgidin sarsar andak isip
 ki her yirge tigse bıçak dik kisip
 sular muzdın andak bolup çâk-best
 ki taş ursalar mümkün olmay şikest
 kuyaş çeşmesi bir kadeh muz bolup
 saçılğan barı katre yıldız bolup
 felek sebzeside kalıp yaşurun
 nazarga bolup zâhir olganda tün (2757-2760)

"Meğer onun (kış hanının) kılıcından fırtına öyle esmiş ki her nereye değse, bıçak gibi kesmiş. Sular buzdan öyle donmuş ki, taş vursalar (atsalar) kırılması mümkün değil. Güneş çeşmesi bir kadeh buz olmuş, (bu buzdan) saçılan her katre (parça) yıldız olmuş. (Yıldızlar) feleğin yeşilliğinde gizlenip kalmış, gece olunca göze görünmüşler."

Soğukta insanların tasviri:

yil âsîbidin halk yüz bağlaban
 nefesniñ tefi şûşe muz bağlaban (2762)

"Rüzgarın şiddetinden dolayı halk, yüzünü sarmış. (İnsanın) nefesinin buğusu şisede (camda) buz bağlamış (tutmuş)."

yapıp il kulagların ikki ketif
 koyunlarga kollar bolup mu'tekif (2772)

"Halk (soğuktan) kulaklarını iki omuzuna yapıştırmış ve kollarını boynuna dolamış".

Kışın bahçenin durumu:

çü dey hânı yil haylıdın ün salıp
 çemen kişveri sarı çapkun salıp
 çemen haylını eyle tâlân itip
 ki baştın ayagnı 'üryân itip
 kılıp özlerin eylemek mültemes
 ser-â-ser otun bulmak eylep heves
 gümân eyleben şu'le körgeç tezerv
 kılıp devride lerze şimşâd u serv

bolup mamug ol tüg ara nihân
 hem ol nev' kim kakum içre cihân (2767-2771)

"Kış hanı, rüzgarlardan ses vererek çimen ülkesine akın etmiş. Çimenliği öyle talan etmiş ki baştan ayağa (çimenlik) çıplak kalmış. Kendilerini iltimaslı kılmak için ateş bulmaya heves etmişler. Sülün, ateş görüp de şimşad ve servi çevresinde titriyor zannedersin. Kakum (sansara benzer bir hayvan) cihan içinde nasılsa, pamuk da o tüy içine öyle gizlenmiş".

kişî kım kılıp hayye nezzâresi
gumân eyleben siyeh ıp pâresi
barıp zehrî vü urmayın tâb u pîç
anıñ zehrîn eylep hevâ zehrî hîç
ot ustide meh-veşler eylep hucûm
kuyaş tıgreside niçûk kım nücûm
çü sargartıp ılın nesîm-i sabâ
bolup ol samanlarga ot kehribâ
nesîm eylegeç berg sarı şitâb
kılıp barça sîm-âbnı sîm-ı nâb
balıklar bolup dey nehergige kût
tañ irmes nehengî kı kût itse hût
(2773-2778)

"Kişinin yüzü yılanı baktığı zaman (bir kimse yılan görünce), (onu) şaşırarak siyah ip parçası sanır. (Yılanın) zehri gitmiş ve kıvrımı kalmamış (dümdüz ve kaskatı kesilmiş). Havanın keskinliği onun zehirini yok etmiş. Yıldızlar nasıl güneşin etrafına hücum etmişse, ay yüzlüler (de öylece) ateş üzerine hücum etmişler. Saba rüzgarı ülkeyi sarartınca, ateş (sıcak) o samanlar için kehribâ olmuş (sıcak, samanları sarartmış). Rüzgar yapraklara doğru esince, bütün gümüş renkli yaprakları kızıla çevirmiş."

Nevâyî eserine ayrı bölümler halinde aldığı bu bahar ve kış tasvirlerinde de tasviri, hikaye anlatımına yardımcı bir unsur olarak kullanmıştır. Bu bölümler hem zaman ifadesi vermeye, hem de yeni konuya geçiş için bir zemin hazırlanmasına vesile olurlar. Ayrıca Sedd-i İskenderî'de ele aldığı her konu üzerinde İskender ile Aristo'yu karşılıklı konuşturarak onların ağzından bu konular hakkındaki kendi fikirlerini söyleyen Nevâyî, bu bölümlerle ilgili olarak da, tabiatın insan üzerindeki etkisini anlatmıştır. Yani eserdeki asıl gaye, bizzat tabiatı tasvir etmek değildir. Buna rağmen özellikle resme yaklaşan kış tasviri Nevâyî'nin, okuyucuyu gerçek bir tabiat manzarasıyla karşı karşıya bıraktığını göstermeye yeterlidir.

Sonuç:

1. Tasvir güzel sanatların malzemesidir. Pozitif bilimlerde tasvire yer yoktur; tanımlar, varsayımlar, kabullenmeler vardır. Pozitif bilimler sebep-sonuç ilişkisinden hareket ederler. Güzel sanatlarda ise sanatçı, tasvirde yalnızca kelimelerin,

renklerin, çizgilerin kendi anlam ve değerleriyle sınırlanmış değildir. İşte bu sebeple şair veya yazar, pozitif bilimlerde tek anlamlı kelimelerle sağlanan anlatım şeklini değil; imajlara, benzetmelere, sembollere dayalı anlatım tarzını kullanır.

2. Tasvir etmek ve anlatmak birbirine benzer iki işlemdir, ancak anlatımda hadiselerin zaman içerisinde oluşlarına göre arka arkaya sıralanmaları, tasvirde ise zaman ve mekan içinde yer alan nesnelere gösterilmesi söz konusudur. Tasvir, varlık ve kavramların bir bakıma çizgi, renkler ve kelimelerle ifade edilmiştir.

3. Tasvir şiirde estetik bir zevk oluşturulması; hikaye ve romanda ise herhangi bir kahramanın sahneye çıkması ve onun bir durum içerisinde yerini alması, hadisenin geçtiği zaman diliminin (gece, akşam, gündüz, yaz, kış...) okuyucuya tesirli bir şekilde verilmesi ve okuyucuda bir duygu zemini hazırlanması için yapılır.

4. Başlangıcından itibaren Türk edebiyatında zengin tabiat tasvirleri görülür. İslâmiyet öncesi devre ile İslami dönemin başlangıç asırlarında gerek sözlü, gerek yazılı edebiyatta yer alan bu tasvirlerde dini eserlerde daha çok sembolik; din dışı eserlerde ise pastoral anlatım tarzı hakimdir.

5. Divan edebiyatında da tabiat unsurları yalnızca klasik edebiyatın maddelerini arkasında kalmamıştır. Özellikle mesnevi türündeki eserlerde pastoral şiir görüntüsüyle ve hikayeye ritim, hareketlilik kazandırmak üzere yeri geldikçe kullanılmıştır.